NIEUWE AANWINST DE FAMILIE VAN SHIVA IN HET RIJKSMUSEUM

Vorig jaar werd de collectie Indiase kunst in het Rijksmuseum verrijkt met een belangrijk beeld van de hindoegod Shiva en zijn familie, een 'Somaskanda' (afb. 1). Het beeld is van brons en werd rond de 12^e eeuw gemaakt in het zuidoosten van India. Het was jarenlang eigendom van Doris Wiener, de bekende New Yorkse handelaar in Zuid- en Zuidoost-Aziatische kunst. Na haar overlijden werd haar collectie op 20 maart 2012 bij Christie's New York geveild. Dankzij de steun van de BankGiro Loterij kon dit topstuk van de Indiase Chola-stijl verworven worden, en een maand later arriveerde deze 'heilige familie' in Amsterdam. Toen het beeld gekocht werd, genoot het al een zekere bekendheid in de verzamelaarswereld: er is een aantal keer over gepubliceerd en het werd menigmaal tentoongesteld.¹

Wat is een 'Somaskanda'

Somaskanda is een technische term voor een compositie waarin Shiva, zijn echtgenote Uma en hun kind Skanda voorgesteld worden op een gezamenlijke sokkel. Shiva, frontaal afgebeeld, zit in de *lalita-* of *sukha-asana*, de 'ontspannen houding', waarbij het ene been op de zetel ligt en het andere naar beneden hangt. Zijn brede schouders en borstkas stralen mannelijke kracht uit. Uma, haar lichaam licht gedraaid naar het centrum van de compositie, kijkt teder naar het kindje Skanda, dat op zijn korte beentjes tussen beide ouders staat. Met haar zware borsten, slanke taille en brede heupen voldoet zij geheel aan het Indiase schoonheidsideaal. Het goddelijke paar toont de voor deze compositie gebruikelijke attributen en handgebaren. De voorste rechterarm van Shiva is in de *abhayamudra* die geruststelling uitdrukt. Het is een van de meest voorkomende gebaren in de Indiase beeldhouwkunst. Zijn linkerarm is, net als de rechterarm van Uma, in de *kataka*, vaak gebruikt om attributen vast te houden. De overige twee armen van de god houden een bijl en een hertje vast, die op een dergelijke manier alleen voorkomen op Zuid-Indiase voorstellingen van Shiva. Zoals gebruikelijk bij het afbeelden van kinderen is Skanda naakt maar wel rijk getooid met sieraden. Hij houdt twee lotusknoppen vast.

Somaskanda betekent letterlijk '[Shiva] met Uma en Skanda', een woord-samenstelling van 'sa' (met) en 'uma-skanda'. Omdat in het Sanskriet een directe opvolging van de klanken 'a' en 'u' resulteert in een 'o', wordt het 'Somaskanda'. Het is misschien aardig om te weten dat deze term, samen met zijn synoniem 'Umaskanda', al bekend was in de 12^e eeuw, de periode waarin het beeld gemaakt werd. Beide komen voor in Zuid-Indiase verhandelingen over iconografie en tempelbouw die rond deze tijd samengesteld werden. Daarin stond alles voorgeschreven; de specifieke houding van de figuren, handgebaren, sieraden en attributen, zelfs de lichaamsverhoudingen.

Afb. 2
Somaskanda-reliëf (op
de voorgrond een linga),
Kailasanatha tempel,
Kanchipuram, 8^e eeuw.
Foto: Anna Slaczka.

Zo staat in het Mayamata (36.60-61; circa 11^e eeuw) bijvoorbeeld voorgeschreven dat Shiva in een Somaskanda-groep in de *sukha-asana* afgebeeld moet worden; Uma moet links van de god zitten en Skanda, in zijn vorm als kind, tussen hen beiden in. De tekst voegt toe dat Shiva in zijn manifestatie als Umaskanda alle wensen en verlangens van gelovigen vervult.

De eerste Somaskanda's

Somaskanda is een Zuid-Indiaas concept. Noord-Indiase beeltenissen van de familie van Shiva laten meestal ook Ganesha zien, het andere kind van het goddelijke paar. In het zuiden echter speelt Skanda de hoofdrol. De eerste voorstellingen van Somaskanda zijn rondom de 7^e eeuw ontstaan in het zuidoosten van het subcontinent, destijds bestuurd door de Pallava-dynastie (3^e-9^e eeuw). Pallava's waren van oorsprong geen Tamils en het is aanmerkelijk dat zij de bevolking voor zich wilden winnen door een prominente plaats te geven aan Skanda, die geïdentificeerd werd met de Tamil-god Murugan.

De allereerste voorstellingen waren niet van brons, zoals 'onze' Somaskanda, maar waren in de vorm van steenreliëfs aangebracht op de achterwand van het sanctum (garbhagrha, de heiligste ruimte in een tempelcomplex) van Shiva-tempels (afb. 2). Het was de enige figuratieve afbeelding die daar werd toegestaan – in het sanctum staat gewoonlijk alleen een linga, een cilinder-vormige steen, het symbool van Shiva en zijn scheppingskracht – waaruit blijkt hoe belangrijk deze voorstelling van Somaskanda voor de opdrachtgevers was. De voorstelling was enorm populair: er zijn meer dan veertig beelden bewaard gebleven.

In de daaropvolgende Chola-periode (9^e-13^e eeuw) werden geen reliëfs in steen van Somaskanda meer gemaakt en ging men op grote schaal afbeeldingen in brons produceren. Vooral in de late Chola-periode (12^e-13^e eeuw) zijn deze zeer geliefd geworden.

Functie en gebruik

Evenals de monumentale dansende Shiva in de collectie (AK-MAK-187) is de Somaskanda een processiebeeld. Onder de cultusbeelden in een tempel zijn twee categorieën te onderscheiden, in de rituele verhandelingen aangeduid als 'onbeweeglijke' (*acala*) en 'beweeglijke' (*cala*). Een *acala*, in een Shiva-tempel bijna altijd een *linga*, staat in het midden van het *sanctum* en speelt dienovereenkomstig de hoofdrol in het dagelijks ritueel. Het wordt beschouwd als de belichaming van de god of, volgens sommigen, de god zelf. Een dergelijk beeld is meestal te groot en zwaar om verplaatst te worden. Maar sommige rituelen vereisen de aanwezigheid van de god buiten het *sanctum*, bijvoorbeeld tijdens tempelfestivals. Dan komen de *cala*-beelden van pas. Deze zijn meestal kleiner, bijna nooit van steen, en kunnen makkelijker opgetild en gedragen worden. Tijdens festivals worden zij ritueel gereinigd, getooid met bloemen, gewaden en sieraden, waarna ze worden rondgedragen door de straten van de stad. Daarom worden zij ook wel aangeduid als *utsava-murti* ofwel 'festival-beelden'. Tijdens het festival krijgen alle gelovigen – ook degenen die de tempel niet binnen kunnen of mogen gaan – de gelegenheid om de goden te zien. Oogcontact met de goden (*darsana*) is een van de belangrijkste aspecten in het hindoeïsme. Toch werd eeuwenlang de lagere kasten en de kastelozen de toegang tot de tempel geweigerd. Pas in de

Afb. 3
Somaskanda,
Sabbdarishisvara tempel,
Lalgudi, Tiruchirapalli
District; datering
onbekend. In grotere
tempels worden soms
de 'festival-beelden' ook
buiten tempelfestivals
versierd. Foto: Arvind
Venkatraman.

jaren '30 en '40 van de vorige eeuw werd dit verbod afgeschaft door middel van de *Temple Entry Act*.

Het aantal festivals per jaar hangt af van de traditie en van de financiële middelen van de tempels, die nu veel kleiner zijn dan in het Chola-tijdperk. Toch vierten belangrijke heiligdommen jaarlijks twee grote festivals (mahotsava) en organiseren zij tevens een aantal kleinere festivals uiteenlopend van een paar dagen tot een maand. Somaskanda behoort ook nu nog tot een van de belangrijkste processiebeelden die in geen Shiva-tempel mag ontbreken. Het rituele verleden van het Rijksmuseum-beeld is nog goed te zien aan de ronde gaten in het voetstuk die dienden om het aan een processiewagen vast te maken.

Buiten de festivals worden de utsava-murti's opgeslagen in een van de zij-kamertjes van de voorhal (mandapa) achter dikke tralies (afb. 3). Slechts in enkele tempels waarin de cultus van Skanda een belangrijke rol speelt worden Somaskanda's dagelijks vereerd. En dan is er nog een gering aantal tempels waarin, zeer uitzonderlijk, een Somaskanda onder de naam Tyagaraja, als het hoofdbeeld dient, vergelijkbaar met de Nataraja in Chidambaram. Het hoofdkwartier van deze bijzondere cultus is de Tyagaraja-tempel in Tiruvarur.

Datering en stijl

Omdat Indiase beelden bijna nooit voorzien zijn van inscripties moet de datering bijna volledig op stilistische gronden vastgesteld worden, wat niet altijd gemakkelijk is. Wel is er een duidelijk verschil in de iconografie van steenreliëfs uit de Pallava-tijd, de vroege Chola bronzen en de bronzen uit een wat latere periode. De lichaamshoudingen zelf zijn door de eeuwen heen nauwelijks veranderd, maar in de vroege periode zit het goddelijke paar dichter bij elkaar, met Skanda meestal op het rechterbeen van Uma (afb. 2). De familie wordt bovendien vergezeld door Vishnu en Brahma, staande achter het voetstuk. Uniek zijn twee reliëfs waarin Uma aan de rechterkant van Shiva zit (afb. 4).² De later onmisbare attributen: het hert en de bijl zijn op de steenreliëfs nog afwezig en verschijnen pas op de oudst bekende

bronzen Somaskanda (Tiruvalangadu, Thiruvallur District, Tamil Nadu; eind 9^e-begin 10^e eeuw), waar zij, nogal ongebruikelijk, vergezeld zijn door een drietand en een bedelnap.³ Rond de 10^e eeuw standaardiseert de iconografie en sindsdien tonen alle Somaskanda's dezelfde attributen en handgebaren als het Rijksmuseum-beeld. De stijl daarentegen blijft evolueren. Shiva's symmetrisch gearrangeerde haarstrengen en het potvormige uiteinde van Uma's haardracht op het nieuw verworven beeld wijzen in de richting van de late Chola periode. Ook de sieraden, de kettingen van kleine kraaltjes die los worden afgebeeld, de laag op de bovenarm gedragen armbanden, en de vorm en positie van de attributen, zijn kenmerkend voor bronzen uit de 12^e-13^e eeuw. Een vergelijking kan gemaakt worden met de Somaskanda uit Patteeswaram (Thanjavur District), nu in Thanjavur Art Gallery, gedateerd

Afb. 4
Somaskanda-reliëf,
Taccur, Viluppuram
District, Tamil Nadu,
750-800. Foto: Marco
Franceschini.

Afb. 5
Somaskanda,
Patteeswaram,
Thanjavur District,
Tamil Nadu, circa
12^e eeuw. Foto:
Anna Slaczka.

rond de 12^e eeuw (afb. 5). De zithouding van het goddelijke paar, de lichaamsverhoudingen, sieraden en attributen lijken enigszins op die van het beeld in het Rijksmuseum.

De Somaskanda kan nu worden bewonderd in het Aziatisch Paviljoen. Deze belangrijke nieuwe aanwinst heeft – terecht – een prominente plaats gekregen in een eigen nis bij de ingang van het Paviljoen.

Anna Slaczka is conservator Zuid-Aziatische kunst in het Rijksmuseum in Amsterdam.

Literatuur

- V. Dehejia, *The Sensuous and the Sacred: Chola Bronzes from South India*, American Federation of Arts, New York, 2003.
- E. Francis, V. Gillet, en Ch. Schmid, 'Trésors inédits du pays tamoul : chronique des études pallava II. Vestiges pallava autour Mahabalipuram et à Taccur', *Bulletin de l'École française d'Extrême Orient* 93 (2006), pp. 431-81.
- F. L'Hernault, *L'Iconographie de Subrahmanya au Tamilnad*, Institut Français d'Indologie, Pondicherry, 1978.
- H. Munsterberg, *Sculpture of the Orient*, Dover, New York, 1972.

Noten

- 1 Zie Munsterberg 1972: pl. 24 en Dehejia 2003: 126 en pl. 16. De Somaskanda werd samen met de dansende Shiva uit de collectie VVAK (AK-MAK-187) getoond in the Smithsonian Institution (10 november 2002-9 maart 2003), the Dallas Museum of Art (4 april-15 juni 2003) en The Cleveland Museum of Art (6 juli-14 september 2003) tijdens een reizende tentoonstelling.
- 2 Zie E. Francis et al. 2006. Voor het tweede reliëf (uit Tirupankili), zie ook L'Hernault 1978: pl. 22.
- 3 Zie bijvoorbeeld L'Hernault 1978: pl. 27.